

Lunds universitet
Språk- och litteraturcentrum

Antitesens syntax och semantik
i Senecas *Ad Lucilium epistulae morales*

Tommy Resmark
C-uppsats i latin
Höstterminen 2007
Handledare: Arne Jönsson

Innehållsförteckning

1. Bakgrund	3
1.1 Inledning: frågeställning och material	3
1.2 <i>Epistulae morales</i> : genre och stil	4
1.3 Några definitioner av <i>antites</i>	5
1.4 Antitesens syntax och semantik	7
2. Analys	9
2.1 Antitesens syntax	9
2.1.1 Antiteser i en huvud- eller bisats	9
2.1.2 Antiteser i två eller fler samordnade huvud- eller bisatser	11
2.1.3 Antiteser i en huvudsats med en eller fler bisatser	13
2.2 Antitesens semantik	15
2.2.1 Antiteser med antonymi	15
2.2.2 Antiteser med komplementära motsatser	16
2.2.3 Antiteser med konversionsmotsatser	17
2.2.4 Antiteser med riktningsmotsatser	17
2.2.5 Antiteser med heteronymi	18
2.2.6 Antiteser med andra motsatser	19
Sammanfattning	22
Bibliografi	23

1. Bakgrund

1.1 Inledning: frågeställning och material

Föreliggande arbete behandlar den retoriska figuren *antites* i några av Senecas *Ad Lucilium epistulae morales*. Ordet *antites* kommer från grekiskan och betyder ordagrant 'motsättning', 'motsats' (*Svenska Akademiens ordbok* art. *antites*). Exempel på antiteser i Senecas brev är (1) - (3):

(1) *...facere docet philosophia, non dicere...* (20.2)

(2) *Sed evenit mihi quod plerisque non suo vitio ad inopiam redactis: omnes ignoscunt, nemo succurrit.* (1.4)

(3) *Nam Geminus Varius ait, 'quomodo istum disertum dicatis nescio : tria verba non potest iungere'.* (40.9)

Antiteser förekommer i rikt mått hos Seneca i allmänhet (von Albrecht 1994:938) och i *Epistulae morales* i synnerhet (Summers 1910:lxxxviii). Författaren har till och med fått epitetet "Antithesenfänger" (Maurach 1970:20).

Antiteser kan naturligtvis behandlas från flera utgångspunkter. En aspekt rör antitesens idéinnehåll: Vilka tankar uttrycker Seneca i sina antiteser? En annan aspekt utgörs av antitesens retoriska funktion: Vilken roll spelar antitesen i textens struktur? En tredje aspekt gäller antitesens språk: Hur är antitesen språkligt utformad? Det är denna tredje frågeställning som uppsatsen skall försöka klargöra.

Vad kan man då säga om den språkliga uppbyggnaden av antiteserna i (1) - (3)? I (1) består antitesen av en motsättning mellan två led i en huvudsats. Infinitiverna *facere* och *dicere* står som objekt till ett och samma predikat *docet*. Även om infinitivernas betydelser inte är varandras direkta motsatser, så framhävs likväl ett slags motsatsförhållande mellan dem. I (2) är fyra led i två huvudsatser inblandade i motsättningen: pronomen *nemo* och *omnes* som subjekt respektive verben *ignoscunt* och *succurrit* som predikat. De båda pronomen är motsatta såtillvida att de betecknar ändarna på en skala som anger antal. Motsättningen mellan verben består inte i en egentlig motsats. Det är snarare två handlingsalternativ som ställs mot varandra: att förlåta och att hjälpa.

Gemensamt för antiteserna (1) och (2) är att de kommer till uttryck genom ord vars betydelser står i ett slags motsatsförhållande; de är explicit uttryckta. Antiteserna är exempel på ordfigurer eller *figurae verborum* (Ueding 1994:723). I (3) däremot föreligger en motsats mellan innehållet som helhet i satserna *quomodo...nescio* och *tria...iungere*. Antitesen är nu en betydelsefigur eller *figura sententiarum* (Ueding 1994:723). Eftersom antitesen som betydelsefigur svårligen låter sig analyseras lika konkret som ordfigurerna (1) och (2), kommer jag att ägna uppmärksamheten åt ordfiguren. Jag gör inget anspråk på att ge ett fullständigt inventarium utan koncentrerar mig på några grundläggande typer.

Uppsatsen försöker besvara två frågor rörande antitesen som ordfigur:

1. Antitesens syntax: Genom vilka språkliga led (ordklasser, satsdelar och satser) kommer antiteserna till uttryck?

2. Antitesens semantik: Vilka är betydelserektionerna mellan de motsatta leden?

Dessa frågor syftar till att visa hur varierade antiteserna i Senecas brevsamling är vad gäller syntax och semantik.

Av de böcker jag konsulterat är det endast Summers (1910) och Norden (1958) som beskriver antitesernas språkliga uppbyggnad hos Seneca. Deras beskrivningar är emellertid korta och ensidiga. Summers (1910: lxxxviii-lxxxix) räknar upp ett antal exempel med framförallt ordklasserna som indelningsgrund. Norden (1958:288-289) grupperar antiteserna utifrån hur många led de består av. Författarna säger ingenting om vilka satsdelar som är inblandade i antiteserna. Inte heller visar de vilka betydelserektioner som råder mellan de motsatta leden. Min undersökning sammanfaller alltså delvis med det som Summers och Norden redan skrivit, men den går även in på aspekter som de inte har redovisat.

Bakgrunden till frågeställningarna ovan kommer att utläggas i avsnitten 1.2 - 1.4. Därefter följer huvuddelen med en analys av de utvalda antiteserna

L.D. Reynolds textutgåva från 1965 i serien *Oxford Classical Texts* ligger till grund för undersökningen. Av samlingens 124 brev har följande 10 brev valts ut: 1, 10, 20...90. De omfattar cirka 38 sidor, vilket torde vara tillräckligt för att få en uppfattning om antitesernas syntaktiska och semantiska variation i *Epistulae morales*.

1.2 *Epistulae morales*: genre och stil

Epistulae morales tillhör närmast genren diatrib, som kan beskrivas på följande sätt (Porter 1997:231). Det rör sig om en samling lektioner som skrivits för att hjälpa läsaren med en rad mänskliga problem framförallt av praktisk-filosofisk natur. Den primära läsekretsen är vanligen personer som författaren känner. Därav kommer det personliga tilltalet i texterna, som inte sällan har dialogform. Genren är utpräglad retorisk. Norden (1958:130) betraktar den som "Moralphilosophie im Mantel der Rhetorik". Diatriben användes av företrädare för en rad filosofiska skolor men särskilt av cyniker och stoiker.

Epistulae morales skrevs troligen under åren 63 – 65 (Gummere 1917:ix) och omfattar 124 brev ordnade i 20 böcker. På vilket sätt breven hänger samman sinsemellan är en stötesten för forskarna. Vissa hävdar att breven är tämligen oberoende av varandra, medan andra gör gällande att samlingen är en välkomponerad helhet vars delar hänger samman på ett mycket sinnrikt sätt (Maurach 1970:20-24). Ett annat problem består i huruvida breven kommer från en autentisk brevväxling eller är skrivna för att publiceras som en samling lärariska brev. I vilket fall som helst så är breven adresserade till en viss Lucilius. Han var romersk riddare och framträdande tjänsteman med utvecklade litterära

intressen. Även *Naturales quaestiones* och *De providentia* är tillägnade denne Lucilius (Gummere 1917:ix).

De 124 breven behandlar eviga problem som t.ex. rädslan för döden, strävan efter vishet, själens odödlighet och pliktens glädje. Filosofen går även in på mer jordnära ting som retorik, behandling av slavar, (det tvivelaktiga) värdet av gymnastik och det sedliga förfallet på badorter. Även om Seneca blandar tankegods från olika filosofiska riktningar, t.o.m. Epikuros kommer ofta till tals, så är han i grund och botten stoiker.

Såväl den grekiska som den latinska prosan domineras i stort sett av två stilideal (Norden 1958:251). Den attiska stilen hade i Rom företrädare som Cicero och Livius med deras långa och konstfullt utarbetade perioder. Det andra idealet, den s.k. moderna stilen, anammades bl.a. av Seneca. Denna stil var emellertid redan på Senecas tid mer än hundra år gammal (von Albrecht 1994:938). Den kännetecknas i grova drag av följande egenskaper. Man undvek flera underordnade satser och meningarna är därför korta. Satsrytmen är starkt utpräglad. Texterna innehåller ofta sentenser, utstuderade poänger och ordvitsar. Retoriska figurer förekommer i rikligt mått och bland dessa är antitesen en favorit (Norden 1958:228). Det räcker att läsa ett par av breven för att inse att denna beskrivning passar bra för Senecas stil i *Epistulae morales*. Breven innehåller dessutom drag typiska för såväl talat latin som silverlatin (Summers 1910:xlili-lxx).

Seneca har ofta kritiserats för sin stil. Quintilianus t.ex. berömmar visserligen Seneca bl.a. för hans själsliga kapacitet, litterära bredd och moraliska engagemang men ratar honom som stilist:

Cuius et multae alioqui et magnae uirtutes fuerunt, ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multa rerum cognitio...Multae in eo claraeque sententiae, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima quod abundant dulcibus uitiis. (Institutio oratoria 10.1.128-129)

Senecas stil är dock inte endast ett uttryck för hans egen smak, retoriska skolning och filosofiska hållning. En del av publiken under den augusteiska perioden önskade texter skrivna med "modern" stil (Mac L. Currie 1966:79). Han tillfredsställde alltså även en önskan hos läse- eller åhörarkretsen.

1.3 Några definitioner av *antites*

Den okände författaren till *Ad Herennium* kallar antitesen för *contentio* och definierar den kort och gott på följande sätt: "Contentio est, per quam contraria referentur." (*Ad Herennium* IV § 58). Han anser att den kan vara såväl en ordfigur (4) som en betydelsefigur (5):

(4) *Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes. (Ad Herennium IV § 58)*

(5) *Vos huius incommodis lugetis, iste rei p. calamitate leatatur. (Ad Herennium IV § 58)*

Skillnaden mellan dessa skulle enligt författaren vara att "...illud ex verbis celeriter relatis constat; hic sententiae contrariae ex comparatione referantur oportet" (Ad Herrenium IV § 58). Problemet är att exemplet som skall illustrera en betydelsefigur visserligen uttrycker en motsättning mellan idéer, men det består även av ord som kontrasteras: *vos – iste* och *lugetis – laetatur*.

I Quintilianus verk *Institutio oratoria* går antitesen under namnen *contrapositum* och *contentio* (*Institutio oratoria* 9.3.81). Han behandlar den under ordfigurerna (*Institutio oratoria* 9.3.1). Quintilianus beskriver antitesen sålunda: "Contrapositum autem ... non uno modo fit. Nam et [sic] singula singulis opponuntur, ut in eo quod modo dixi: 'vicit pudorem libido, timorem audacia', et bina binis: 'non nostri ingenii, vestri auxilii est', et sententiae sententiis: 'dominetur in contionibus, iaceat in iudiciis'" (*Institutio oratoria* 9.3.81). Retorikprofessorn redogör för ett antal undertyper av antiteser (*Institutio oratoria* 9.3.82-86). En av dessa kallar han för *distinctio*:

(6) ...*odit populus Romanus priuatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit.*
(*Institutio oratoria* 9.3.82)

En annan möjlighet är att låta ord i samma kasus placeras i slutet av olika satser ("...*quae sunt simili casu dissimili sententia in ultimo locata*"; *Institutio oratoria* 9.3.82):

(7) ...*ut quod in tempore mali fuit nihil obsit, quod in causa boni fuit prosit.* (*Institutio oratoria* 9.3.82)

Quintilianus räknar även med antiteser som inte uttrycks genom direkta motsatser ("Nec semper quod auersum est contra ponitur...") (*Institutio oratoria* 9.3.84))

(8) ...*nobis primis di immortales fruges dederunt, nos quod soli accepimus in omnes terras distribuimus* (*Institutio oratoria* 9.3.84)

Egennamn kan ge upphov till antiteser:

(9) ...*si consul Antonius, Brutus hostis, <si conseruator rei publicae Brutus, hostis> Antonius* (*Institutio oratoria* 9.3.86)

I *De oratore* räknar Cicero antitesen till tankefigurerna (*De oratore* 3.53.205-206), men han definierar inte vad en antites är, mig veterligen.

En modern retorisk handbok som behandlar antitesen ganska utförligt är Heinrich Lausbergs *Handbuch der litterarischen Rhetorik* (1990: §§ 787-807). Författaren använder den grekiska termen *antitheton* och definierar den som "...die Gegenüberstellung zweier inhaltlich gegensätzlicher *res*"

(Lausberg 1990: § 787). Liksom Quintilianus ger han också exempel på antiteser som uttrycks av enstaka ord, ordgrupper och satser (Lausberg 1990: §§ 789-796).

Gemensamt för dessa definitioner är begreppet *motsats*. Vad en sådan är säger retorikerna inget utförligare om.

1.4 Antitesens syntax och semantik

I syntaktiskt avseende kommer jag att klassificera antiteserna på tre nivåer: sats-, satsdels- och ordklassnivå. Den övergripande indelningsgrunden kommer att vara satsnivån. Inom denna kommer antiteserna sedan att grupperas utifrån vilka satsdelar och ordklasser de består av. För att underlätta för läsaren har orden som står i motsats till varandra strukits under.

Antiteserna förekommer inom följande satser:

En huvudsats eller bisats

(10) ...*non praeceptor veri sed testis est.* (20.9)

(11) ...*discedet quisquis non te sed aliud sequebatur.* (20.7)

I huvudsatsen (10) kontrasteras substantiven *praeceptor* och *testis* som subjekt. I bisatsen (11) är pronomen *te* och *aliud* som objekt del av en antites.

Två eller flera samordnade huvud- eller bisatser

(12) *Omnia, Lucili, aliena sunt, tempus tantum nostrum est...* (1.3)

Subjekten *omnia* och *tempus* såväl som predikatsfyllnaderna *aliena* och *nostrum* ställs mot varandra.

En huvudsats med en eller flera bisatser

(13) *Dum differtur vita transcurrit.* (1.3)

Nu är det predikaten *differtur* och *transcurrit* som ingår i antitesen.

Frågeställningen gäller sålunda mellan vilka satser, satsdelar och ordklasser Seneca varierar sina antiteser.

Kärnan av de definitioner som presenterats i avsnittet 1.3 är av semantisk natur: en antites uttrycker en motsats. Att det inte finns ett enhetligt och heltäckande system för att klassificera motsatser redogör Jones (2002:9-20) för. Antiteserna kommer att delas in i några grundläggande kategorier, som beskrivs hos Cruse (2006) och Löbner (2002:87-93).

Antonymi

Antonymer betecknar två ytterligheter som kan variera längs en skala:

(14) parvus – senex; bellum – pax; amare – odisse; omnis – nihil; semper – numquam

Den logiska relationen är konträr, dvs. om det ena är sant, så är det andra falskt, och båda kan vara falska (Löbner 2002:67). En person kan inte vara gammal och ung samtidigt och i samma avseende, men hon kan vara något mitt emellan.

Komplementär motsats

I en komplementär motsats delas en begreppslik domän fullständigt i två delar, som t.ex.:

(15) mortuus – vivus; puer – puella; aperire – claudere

Motsatserna är kontradiktoriska. En person är antingen död eller levande, och ett barn är antingen en pojke eller en flicka.

Riktningmotsats (directional opposite)

En riktningmotsats betecknar en motsats i rummet (16) eller tiden (17):

(16) sursum – deorsum, ascendere – descendere

(17) heri – hodie, antecedere – sequi

Den logiska relationen mellan orden är konträr.

Konversion (converse)

Konversion är en typ av motsats som råder mellan följande ordpar:

(18) ante – post, maritus – marita, maior – minor

Konversion föreligger mellan två uttryck, t.ex. *före* och *efter*, om de ger ombytta roller mellan två led A och B : Om A är före B, så är B efter A ; om A är make till B, så är B maka till A.

Som vi ser kan en konversion även vara en riktningmotsats, men den behöver inte vara det.

Heteronymi

Löbner (2002:91-92) betraktar även heteronymi som en motsats. Heteronymer betecknar fler än två företeelser på samma nivå inom ett begreppsområde:

(19) dies Lunae – dies Martis, ruber – caeruleus, gradi – currere

Heteronymerna har ett överordnat begrepp, som t.ex. veckans dagar, färger och sätt att gå. De är konträra motsatser. Frågan är alltså hur Seneca använder dessa och eventuellt andra typer av motsatser.

2. Analys

2.1 Antitesens syntax

2.1.1 Antiteser i en huvud- eller bisats

Antiteser mellan finita predikat i en sats är sällsynta. Anledningen är väl att flera sådana predikat sällan förekommer i en enda huvud- eller bisats. Två infinita huvudverb till ett hjälpverb kan uttrycka en antites:

(20) ...*nec satis decora philosophiae, quae ponere debet verba, non proicere...* (40.7)

Desto vanligare är antiteser mellan subjekt:

(21) ...*non fames nobis ventris magno constat sed ambitio*. (60.3)

(22) ...*non praeceptor veri sed testis est*. (20.9)

(23) *Pauci, aliqui tamen*. (20.2)

I (21) utgör substantiv subjekten, i (23) pronomen. Infinitivsats som subjekt kan också vara antiteser:

(24) ...*non enim vivere bonum est, sed bene vivere*. (70.4)

Antitesen uppträder vidare mellan attribut:

(25) ...*ad neminem ante bona mens venit quam mala...* (50.7)

(26) ...*morientis vitium esse, non mortis...* (30.5)

Dessa attribut ansluter sig till subjekten. Andra hör samman med akkusativobjekten:

(27) *Incredibilem rem tibi narro, sed veram...* (50.2)

(28) ...*si cui contigit ut illum senectus leviter emitteret, non repente avulsum vitae
sed minutatim subductum...* (30.12)

I (28) kontrasteras såväl participen *avulsum* och *subductum* som adverbena *repente* och *minutatim*. Ett antitetiskt attribut kan också vara del av ett adverbial:

(29) *Hos itaque...animalium loco numeremus, non hominum, quosdam vero ne animalium quidem, sed mortuorum.* (60.4)

En vanlig företeelse är antiteser mellan adverb som adverbial:

(30) *Nullo genere homines mollius moriuntur sed nec diutius.* (30.4)

I (31) kommer antitesen till uttryck genom prepositioner:

(31) *...non magis in ipsa quicquam esse molestiae quam post ipsam.* (30.5)

Seneca kombinerar även olika kategorier:

(32) *...fortasse perduceris aut ad summum aut eo quod summum nondum esse solus intellegas.* (20.6)

(33) *Recte ergo facies si non audieris istos qui quantum dicant, non quemadmodum quaerunt...* (40.9)

I (32) ställs en prepositionsfras och en nominalfras med en bisats mot varandra, i (33) ett pronomen och ett adverb.

Objekt som antiteser kan vara substantiv (34), pronomen (35) såväl som verb (36):

(34) *Sed vereri debeo ne tam longas epistulas peius quam mortem oderis.* (30.18)

(35) *”...discedit quisquis non te sed aliud sequebatur.* (20.7)

(36) *...facere docet philosophia, non dicere...* (20.2)

I dessa antiteser kontrasteras två led mot varandra. En mer utbyggd antites finner vi i följande exempel:

(37) *...nihil melius aeterna lex fecit quam quod unum introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos.* (70.14)

Både huvudorden *introitum* och *exitus* och deras attribut *unum* och *multos* står mot varandra.

Den subjektiva och den objektiva predikatsfyllnaden uttrycker antiteser:

(38) ...*numquid in te liberalis sis, in tuos sordidus...* (20.3)

(39) ...*omnes enim necessarii deseruerant impie iam non reum sed funus...* (70.10)

I (39) bestämmer *reum* och *funus* ett underförstått *eum*.

Seneca låter även satsdelar av olika slag uttrycka en antites. I (40) står adverbialen *in rectum* i motsättning till attributet *flexa*:

(40) *Robora in rectum quamvis flexa revocabis...* (50.6)

I (41) kontrasteras ett akkusativobjekt och ett dativobjekt:

(41) ...*praeferendam esse spurcissimam mortem servituti mundissimae*. (70.21)

Även akkusativobjekt och adverbial (42) respektive subjekt och predikatsfyllnad (43) kan vara antiteser:

(42) ...*cui difficilis occasio est, is proximam quamque pro optima arripiat...* (70.24)

(43) ...*virtutes discere vitia dediscere <est>*. (50.7)

2.1.2 Antiteser i två eller fler samordnade huvud- eller bisatser

Dessa antiteser kan lämpligen vidare indelas utifrån hur många led som är inblandade i motsatsen: två, fyra eller sex led.

Låt oss börja med de tvåledade. Det är alltså två ord eller fraser som är inblandade i antitesen. Det vanligaste är att predikaten i de båda satserna uttrycker antitesen:

(44) ...*non servio illis, sed assentior*. (80.1)

(45) ...*habere coepit consilium utrum conscisceret mortem an expectaret*. (70.10)

Antiteser förekommer också mellan adverbial (46) respektive objekt (47):

(46) ...*puto fortiozem esse eum qui in ipsa morte est quam qui circa mortem*. (30.8)

(47) ...*non commodabit poenae suae manum: sibi commodaret*. (70.8)

En antites med fyra led kan man kalla en dubbel antites. Två par ord eller fraser bildar figuren. Seneca utnyttjar en rad möjligheter. En grupp utgör antiteser mellan subjekt respektive predikat:

(48) ...omnes ignoscunt, nemo succurrit. (1.4)

(49) *Quam ideo timere dementis est quia certa expectantur, dubia metuuntur*. (30.10)

Antitesen i (49) består av motsatsparen *certa – dubia* och *expectantur – metuuntur*. Det är likväl inte fråga om två olika antiteser utan om en enhet mellan dem.

En motsättning kan föreligga mellan subjekt respektive predikatsfyllnader:

(50) *Virtus secundum naturam est, vitia inimica et infesta sunt*. (50.8)

(51) *Illa nos docet fati varios esse accessus, finem eundem*... (70.27)

Subjekten kan vara infinitivsatser:

(52) *Iniuriosum est rapto vivere, at contra pulcherrimum mori rapto*. (70.28)

Det finns ett flertal exempel på antiteser mellan subjekt respektive adverbial:

(53) *Aliorum remediorum post sanitatem voluptas est, philosophia pariter et salutaris et dulcis est*. (50.9)

(54) ...*quantus ad spectaculum non fidele et lusorium fiat concursum, quanta sit circa artes bonas solitudo*... (80.2)

Seneca låter även predikat respektive adverbial vara antiteser:

(55) *Quidam se domi contrahunt, dilatant foris et extendunt*... (20.3)

(56) *Ceterum magna indolis est ad ista non properare tamquam meliora, sed praeparari tamquam ad facilia*. (20.12)

Även subjekt respektive objekt uttrycker antiteser:

(57) *Cogito mecum quam multi corpora exerceant, ingenia quam pauci*... (80.2)

Akusativ- respektive dativobjekt ställs mot varandra:

(58) *Vitam et aliis adprobare quisque debet, mortem sibi*... (70.12)

Satsdelar av olika typer kan vara motsatta :

(59) ...tibi des oportet istud bonum, a te petas. (80.5)

Förutom predikaten *des* och *petas* är dativobjektet *tibi* och adverbialiet *a te* motsatser.

Antiteser om sex led, alltså tre par ord eller fraser, finns också:

(60) ...itaque in utroque mens aestimanda est inspiciendumque an ille paupertati indulgeat, an hic divitiis non indulgeat. (20.11)

(61) Alium enim, ut scis, venti segnes ludunt ac detinent..., alium pertinax flatus celerrime perfert. (70.3)

I (60) står subjekten *ille* – *hic*, objekten *paupertati* – *divitiis* och predikaten *indulgeat* – *non indulgeat* i motsättning till varandra. Samma mönster uppträder i (61). Ett intressant exempel är:

(62) Citius mori aut tardius ad rem non pertinet, bene mori aut male ad rem pertinet...
(70.6)

Motsatser föreligger mellan såväl huvudsatsernas predikat *non pertinet* – *pertinet* som adverbialen inom infinitivsatserna *citius* – *tardius* / *bene* – *male*.

2.1.3 Antiteser i en huvudsats med en eller fler bisatser

Även dessa antiteser kan grupperas utifrån hur många led som är inblandade i figuren. Exempel på tvåledade antiteser mellan predikaten är:

(63) Vivere noluit qui mori non vult... (30.10)

(64) Magna res est, Lucili, haec et diu discenda, cum adventat hora illa inevitabilis, aequo animo abire. (30.4)

Motsättningen kan också förekomma mellan predikaten i bisatserna:

(65) Itaque sapiens vivet quantum debet, non quantum potest. (70.4)

Såväl predikatsfyllnader (66), attribut (67) som objekt (68) uttrycker motsatser:

(66) ...*nullum enim dolorem longum esse qui magnus est.* (30.14)

(67) ...*intellegas tua vitia esse quae putas rerum...* (50.1)

(68) ...*tam insatiabilem nobis natura alvum dedit, cum tam modica corpora dedisset...*
(60.3)

Antiteserna kan även uppträda inom satserna:

(69) *Nihil existimat sua referre, faciat finem an accipiat, tardius fiat an citius...* (70.5)

Andra mönster är :

(70) ...*nec hoc tantum in necessitate ultima facit, sed cum primum illi coepit suspecta esse fortuna...* (70.5)

(71) *Etiamnunc optas quod tibi optavit nutrix tua...* (60.1)

I (70) står prepositionsuttrycket *in necessitate ultima* mot hela bisatsen *cum primum...fortuna*. I (71) består motsättningen i att subjektet till *optas* blivit dativobjekt i bisatsen *quod...tua*.

Bland antiteser med fyra led finns flest exempel med motsats mellan predikat respektive adverbial:

(72) ...*mea enim gloria erit, si te istinc ubi sine spe exeundi fluctuaris extraxero...* (20.1)

(73) *Nemo difficulter ad naturam reducitur nisi qui ab illa defecit...* (50.5)

I (74) är adverbialen motsatser genom sina attribut *tuo – pupertatis*:

(74) ...*quod tu beneficio tuo non potest scire, paupertatis scies...* (20.7)

Ett adverbial kan även vara en motsats till en predikatsfyllnad:

(75) *Si altera mors cum tormento, altera simplex et facilis est...* (70.11)

Antiteser med sex led är få, men de finns:

(76) *Prateterea quemadmodum non utique melior est longior vita, sic peior est utique mors longior.* (70.12)

Denna antites består av de tre motsatsparen *non utique – utique, melior – peior, vita – mors*.

Som vi har sett i avsnitt 2.1 är antiteserna i det lilla urval som ligger till grund för uppsatsen mycket varierande vad gäller deras syntaktiska konstruktion. På bara ca 38 sidor originaltext använder Seneca substantiv, verb, adjektiv, pronomen, adverb och prepositioner till en rad olika kombinationer av subjekt, predikat, predikatsfyllnader, objekt, adverbial och attribut i olika satsmönster.

2.2 Antitesens semantik

Antiteserna delas in utifrån vilken motsatstyp de innehåller. Inom varje avsnitt framhålls varje ordklass för sig.

2.2.1 Antiteser med antonymi

Pronomen är ofta antonymer:

(77) ...*ego cogitem in eo qui vivit omnia posse fortunam, potius quam cogitem in eo qui scit mori nil posse fortunam?* (70.7)

(78) *Cogito mecum quam multi corpora exerceant, ingenia quam pauci...* (80.2)

I (77) utgör begreppsparet *omnia – nil* de absoluta ändarna på en skala som anger antal eller mängd. I (78) uttrycker motsatsparet *multi – pauci* ett obestämt antal i ändarna på skalan. Det ena ledet kan också ange ett bestämt antal, medan det andra ledet betecknar ett obestämt antal:

(79) ...*nihil melius aeterna lex fecit quam quod unum introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos.* (70.14)

Substantiv som betecknar mängd uppträder också:

(80) ...*quantus ad spectaculum non fidele et lusorium fiat concursum, quanta sit circa artes bonas solitudo...* (80.2)

Termer för fattigdom och rikedom är också antonymer:

(81) ...*inspiciendumque an ille paupertati indulgeat, an hic divitiis non indulgeat.* (20.11)

Även själsliga egenskaper som förekommer i mer eller mindre mängd kan uttryckas med antonymiska substantiv:

(82) *Virtus secundum naturam est, vitia inimica et infesta sunt.* (50.8)

Adjektiv kan vara typiska antonymer :

(83) ...*ad neminem ante bona mens venit quam mala...* (50.7)

(84) *Sed quemamodum virtutes receptae exire non possunt facilisque earum tutela est, ita initium ad illas eundi arduum...*(50.9)

Adjektiven i (83) betecknar ändarna på en skala.

Adverb av olika slag är antonymer. Exempel på tidsadverb är:

(85) ...*portus est, aliquando petendus, numquam recusandus...* (70.3)

(86) *Citius mori aut tardius ad rem non pertinet...* (70.6)

Andra adverb uttrycker kvalitet (87) eller kvantitet (88) :

(87) *Praeterea quemadmodum non utique melior est longior vita, sic peior est utique mors longior.* (70.12)

(88) ...*aliquis dicet me parum fortiter fecisse, aliquis nimis temere...* (70.13)

Även verbparet *velle – nolle* kan betraktas som antonymer:

(89) ...*quid est sapientia? semper idem velle atque idem nolle.*" (20.5)

Seneca kombinerar även olika ordklasser :

(90) "*Si altera mors cum tormento , altera simplex et facilis est...* (70.11)

2.2.2 Antiteser med komplementära motsatser

Adjektivpar är ofta komplementära motsatser:

(91) ...*aliquos dies interponere quibus nos imaginaria paupertate exerceamus ad veram...*
(20.13)

(92) *Robora in rectum quamvis flexa revocabis...* (50.6)

Imaginarius – *verus* och *rectus* – *flexus* delar upp var sitt begreppsområde i två delar. En sak är antingen rak eller böjd, och ett påstående är antingen sant eller påhittat, och därför falskt, i normalfallet.

Verb och substantiv kan likaså vara komplementära motsatser:

(93) *Vivere noluit qui mori non vult...* (30.10)

(94) *Praeterea quemadmodum non utique melior est longior vita, sic peior est utique mors longior.* (70.12)

(95) *Quidam se domi contrahunt, dilatant foris et extendunt...* (20.3)

Exempel på pronomen i komplementära motsatser finns också:

(96) *...discedet quisquis non te sed aliud sequebatur.* (20.7)

(97) *...tunc mala consilia agitant, tunc aut aliis aut ipsis futura pericula struunt...* (10.2)

2.2.3 Antiteser med konversionsmotsatser

Det finns endast några få exempel på antiteser med konversion :

(98) *...non est extrinsicus malum nostrum : intra nos est...* (50.4)

(99) *Itaque in tabellas vanum coicitur nomen libertatis, quam nec qui emerunt habent nec qui vendiderunt...* (80.5)

Om A befinner sig utanför B, så befinner sig B innanför A. Samma relation råder mellan en person som säljer och en som köper.

Relationen mellan ett aktivt transitivt verb och dess passiva form är också en konversion:

(100) *...quomodo autem regere potest quae regi non potest?* (40.4)

Om A styr B, så styrs B av A.

2.2.4 Antiteser med riktningsmotsatser

De flesta riktningsmotsatserna uppträder mellan verb. Vissa verb har en konkret betydelse av riktning:

(101) *...mare quos hauserat eadem vi qua sorbebat iecit incolumes...* (30.4)

(102) *Sed iam plus illum degravat quam quod possit attolli...* (30.1)

I båda fallen betecknar verben rörelser åt olika håll. I andra fall förhåller det sig annorlunda:

(103) *Alium enim...venti segnes...detinent..., alium pertinax flatus celerrime perfert.* (70.3)

(104) *...mea enim gloria erit, si te istinc ubi sine spe exeundi fluctuaris extraxero.* (20.1)

Det ena verbet har nu en betydelse av befintlighet, *detinent* och *fluctuaris*, medan det andra betecknar en rörelse bort, *perfert* och *extraxero*.

Andra verb har en mer eller mindre abstrakt betydelse av riktning:

(105) *...semel incipiebat, semel desinebat.* (40.10)

(106) *...virtutes discere vitia dediscere est.* (50.7)

Seneca använder substantiv som betecknar olika riktningar:

(107) *...nihil melius aeterna lex fecit quam quod unum introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos.* (70.14)

Prepositioner är givna som riktningsmotsatser:

(108) *Nemo difficulter ad naturam reducitur nisi qui ab illa defecit...* (50.5)

2.2.5 Antiteser med heteronymi

Heteronymi är en ofta förekommande motsattstyp. Låt oss börja med verb som heteronymer. Ett tydligt exempel är:

(109) *...suasque audit magis esse quam sentit.* (20.10)

Två förnimmelser ställs mot varandra.

I passager som behandlar retorik kontrasterar Seneca olika sätt att tala:

(110) *...tamquam dictaret, non diceret...* (40.10)

(111) *...quae ponere debet verba, non proicere...* (40.7)

(112) *...ut oratio eius sine impedimento exeat, proferatur tamen malo quam profluat.* (40.12)

De modala hjälpverben kan betraktas som heteronymer:

(113) *Itaque sapiens vivet quantum debet, non quantum potest.* (70.4)

Seneca använder även substantiv som heteronymer :

(114) ...*perennis sit unda, non torrens*. (40.8)

(115) *Alium enim...venti segnes ludunt..., alium pertinax flatus celerrime perfert*. (70.3)

I (114) kontrasteras olika vattenformationer, i (115) olika vindar.

Adjektiv som heteronymer förekommer också:

(116) *Habeat vires magnas, moderatas tamen...* (40.8)

Exempel på adverb och prepositioner som heteronymer är:

(117) ...*disputabat expedite magis quam concite*... (40.12)

(118) ...*non magis in ipsa quicquam esse molestiae quam post ipsam* (30.5)

2.2.6 Antiteser med andra motsatser

Inte överraskande finns ett antal antiteser som inte låter sig inordnas i någon av de föregående grupperna utan vidare. För varje ordklass kan man urskilja några typer.

I vissa verbpar ställer Seneca två skeenden mot varandra och framhåller att det ena är otillräckligt och att det andra är att föredra:

(119) ...*facere docet philosophia, non dicere*... (20.2)

(120) ...*non enim dicentur tantum illa sed probabuntur*... (20.9)

Att endast tala om en sak räcker inte, man bör även handla och gilla den. Något liknande föreligger i följande exempel:

(121) ...*non enim vivere bonum est, sed bene vivere*. (70.4)

En annan motsats består mellan verb som uttrycker verklighet och sken:

(122) *Si distinguere voluerimus causas metus nostri, inveniemus alias esse, alias videri*.
(30.17)

Att skilja på det som är och det som tycks vara är ju ett av filosofens främsta uppdrag.

Några verbpar är antiteser genom att det ena verbets subjekt aktivt tar del i skeendet, medan det andra verbets subjekt är passivt och utsätts för ett skeende:

(123) *Nihil existimat sua referre, faciat finem an accipiat...* (70.5)

(124) *Nescio utros existimem maiorem nobis animum dare, qui deposcunt mortem an qui hilaris eam quietique opperiuntur...* (30.12)

(125) *Tanto hoc speciosius spectaculum fuit quanto honestius mori discunt homines quam occidere.* (70.26)

En del verb är överhuvudtaget inga motsatser:

(126) *...non servio illis, sed assentior.* (80.1)

(127) *Multum praeterea habet inanitatis et vani, plus sonat quam valet.* (40.5)

Genom de syntaktiska konstruktioner som t.ex. *non..sed* och *plus...quam* uppstår ett motsatsförhållande.

Även substantiv uttrycker antiteser som bygger på motsatsen mellan något verkligt och en föreställning om verkligheten:

(128) *Non mortem timemus sed cogitationem mortis...* (30.17).

En av Senecas grundtankar vad gäller våra rädslor är att de orsakas av våra föreställningar om en sak, inte av saken själv.

En motsats kan komma till uttryck genom ord för yttre företeelser, som Seneca anser vara sämre, och genom ord för inre kvaliteter, som han anser var bättre:

(129) *...non oratione nec scripto, sed animi firmitate, cupiditatum deminutione...* (20.1)

Det är alltså i första hand mot den filosofiska bakgrunden som *oratio* och *animi firmitas* är motsatser. Ytterligare ett exempel härpå är:

(130) *...dum hoc constet, praefarendam esse spurcissimam mortem servituti mundissimae.*
(70.21)

Seneca predikar att självmordet i vissa situationer är mer värdigt en fri människa än svåra omständigheter som ödet belastar henne med, t.ex. sjukdom och slaveri. Genom denna tanke uppstår en motsats mellan död och slaveri.

I andra antiteser kombinerar Seneca substantiv ur olika begreppsområden:

(131) ...*nec hoc dico, sapientem uno semper iturum gradu, sed una via.* (20.2)

(132) ...*ut posses dicere facilitatem esse illam, non celeritatem.* (40.12)

I (131) står sättet för aktiviteten, *uno gradu*, i motsättning till platsen för den, *una via*. I (132) är det svårighet och hastighet som kontrasteras.

Motsättningen mellan kropp och själ framhålls också:

(133) *Cogito mecum quam multi corpora exerceant, ingenia quam pauci...* (80.2)

(134) ...*roga bonam mentem, bonam valetudinem animi, deinde tunc corporis.* (10.4)

Seneca framhäver även motsättningen mellan kroppen och en del av den:

(135) ...*tam insatiabilem nobis natura alvum dedit, cum tam modica corpora dedisset...*

(60.3)

Vidare är rädslan för döden ett kärt ämne. En antites bygger på motsättningen mellan den döende och döden:

(136) ...*si quid incommodi aut metus in hoc negotio est, morientis vitium esse, non mortis...* (30.5)

Det finns flera exempel på substantiv som inte är några språkliga motsatser:

(137) *Sed vereri debeo ne tam longas epistulas peius quam mortem oderis.* (30.18)

(138) ...*non fames nobis ventris nostri magno constat sed ambitio.* (60.3)

Likväl ställer Seneca orden mot varandra så att en antites uppkommer.

Seneca blandar vidare gärna adjektiv ur olika begreppsområden:

(139) ...*cui difficilis occasio est, is proximam quamque pro optima arripiat...* (70.24)

(140) ...*nullum enim dolorem longum esse qui magnus est.* (30.14)

(141) *Incredibilem rem tibi narro, sed veram...* (50.2)

I (139) ställs närhet och kvalitet mot varandra, i (140) tidslängd och styrka. I (141) använder Seneca två motsatta begrepp från begreppsparen *trolig – otrolig* respektive *sann – falsk*.

Även bland adjektiven finns exempel på antiteser med ord som egentligen inte är motsatta:

(142) ...*ita oratio pressa, non audax*. (40.14)

(143) *Iniuriosum est raptio vivere, at contra pulcherrimum mori raptio*. (70.28)

Pronomen och adverb ingår i antiteserna:

(144) *Cogitat semper qualis vita, non quanta sit*. (70.5)

(145) *Nullo genere homines mollius moriuntur sed nec diutius*. (30.4)

I båda fallen hämtas ord ur olika domäner: *kvalitet – mängd* och *sätt – tid*.

Som vi har sett i detta avsnitt 2.2 är Senecas antiteser ytterst varierande även i semantiskt avseende. Förutom traditionella kategorier för motsatser använder sig författaren av ett antal andra typer. Inom varje kategori förekommer flera ordklasser.

Sammanfattning

Uppsatsen behandlar antitesen i tio brev om ca 38 sidor ur Senecas *Ad Lucilium epistulae morales*. Frågeställningarna gäller antitesens syntax och semantik: Genom vilka språkliga led (ordklasser, satsdelar och satser) kommer antiteserna till uttryck? Vilka är betydelserektionerna mellan de motsatta leden?

Senecas antiteser är mycket varierade i såväl syntaktiskt som semantiskt avseende. Detta framgår tydligt trots materialets och metodens begränsning. Författaren använder verb, substantiv, adjektiv, pronomen, adverb och prepositioner till en rad olika kombinationer av subjekt, predikat, predikatsfyllnader, objekt, adverbial och attribut i olika satsmönster. Antitesernas motsatstyper omfattar antonymi, komplementära motsatser, konversionsmotsatser, riktningsmotsatser, heteronymi och en rad andra motsatser inom flera ordklasser.

En mer omfattande undersökning får avgöra huruvida detta resultat också gäller för hela *Epistulae morales* och andra texter av Seneca. Det skulle även vara värdefullt att utreda antitesernas idéinnehåll och retoriska funktion.

Bibliografi

Primärlitteratur

Reynolds, L. D., *L. Annaei Senecae Ad Lucilium Epistulae Morales*, Oxford 1965.

Sekundärlitteratur

Ad Herennium: se Marx.

Albrecht, M. von, *Geschichte der römischen Literatur*, 2. Auflage, München 1994.

Cicero, *De oratore*: se Wilkins.

Cruse, D. A., *A Glossary of Semantics and Pragmatics*, Edinburgh 2006.

Gummere, R. M., *Ad Lucilium Epistulae Morales*, Cambridge 1917.

Jones, S., *Antonomy. A corpus-based perspective*, London 2002.

Lausberg, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik*, 3. Auflage, Stuttgart 1990.

Löbner, S., *Understanding semantics*, London 2002.

Mac L. Currie, H., *The younger Seneca's style*, Bulletin of the institute of classical studies of the University of London, 13, 1966.

Marx, F., *Ad C. Herennium de ratione dicendi*, Leipzig 1964.

Maurach, G., *Der Bau von Senecas Epistulae morales*, Heidelberg 1970.

Norden, E., *Die antike Kunstprosa*, 5. Auflage, Darmstadt 1958.

Porter, S. E. (ed), *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period*, Leiden 1997.

Quintilianus: se Winterbottom.

Svenska Akademiens ordbok, band 1, Lund 1903.

Summers, W. C., *Select Letters of Seneca*, London 1910.

Ueding, G. (Hrsg.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, band 1, Tübingen 1992.

Wilkins, A. S., *M. Tulli Ciceronis De Oratore*, Oxford 1902.

Winterbottom, M., *M. Fabi Quintiliani Institutionis Oratoriae Libri Duodecim*, Oxford 1970.